

Agata Mikrut*

orcid.org/0000-0002-4703-8167

Krystian Sikorski**

Przyczynek do badań nad historią konserwacji zabytków w Galicji

Contribution to Studies on Heritage Conservation in Galicia

Słowa kluczowe: konserwacja, ochrona zabytków, inwentaryzacja, dziedzictwo kulturowe, Galicja

Keywords: conservation, monument protection, survey, cultural heritage, Galicia

Wprowadzenie

Współczesne polskie konserwatorstwo w dużej mierze ukształtowane jest na gruncie doświadczeń i doktryn wypracowanych pod zaborami. Początki polskiej opieki nad zabytkami związane są z obszarem Galicji, gdzie zwłaszcza na przełomie XIX i XX wieku formowały się grona konserwatorów dążących do zachowania dziedzictwa kulturowego narodu. Istotne regulacje prawne i zasady działań służb konserwatorskich zostały wprowadzone w życie po odzyskaniu niepodległości, a potem rozwijane i przeobrażane po II wojnie światowej. Ich podwaliną stały się jednak utworzone pod zaborem austriackim idee i modele działań konserwatorskich. Przedstawienie początków kształtowania szeroko pojętego konserwatorstwa i powiązanej z nim praktyki konserwatorskiej wydaje się niezbędne, by zrozumieć aktualne kierunki i metody działań dążących do skutecznej ochrony kulturowego dziedzictwa kraju.

W celu przedstawienia historii formowania się doktryn i modeli działań konserwatorskich na ziemiach południowo-wschodnich przyjęto ramy czasowe od pierwszego rozbioru Polski do odzyskania niepodległości. To właśnie ze względu na rosnące w tym czasie zainteresowanie ochroną i utrzyma-

Introduction

Undoubtedly, contemporary Polish conservation has been shaped primarily by experience gained and doctrines formulated during the partition period. The beginnings of Polish monument preservation are strongly linked to Galicia, where conservation circles who strived to preserve the nation's heritage operated towards the end of the nineteenth and the start of the twentieth century. Essential legal regulations and principles of conduct for conservation services were introduced after Poland regained its independence, and were later developed and transformed after the Second World War. However, it is the models and ideas of conservation developed in the Austrian partition that became their foundation. The presentation of the beginnings of the evolution of broadly understood conservation and its associated conservation practice appears to be necessary to understand current directions and methods of action aimed at effectively protecting the country's cultural heritage.

To present the history of the formation of conservation doctrines and models in south-eastern territories, the authors chose the period between the first partition of Poland and the moment when it regained its independence. This period stands out in the history of Polish conservation in terms of interest in protecting and preserving material heritage. The process of the development of this

* mgr inż. arch., Wydział Budownictwa, Inżynierii Środowiska i Architektury Politechniki Rzeszowskiej

** mgr inż., Wydział Budownictwa, Inżynierii Środowiska i Architektury Politechniki Rzeszowskiej

* *M.Sc., Eng., Arch., Rzeszów University of Technology*

** *M.Sc., Eng., Rzeszów University of Technology*

Cytowanie / Citation: Mikrut A., Sikorski K. Contribution to Studies on Heritage Conservation in Galicia. *Wiadomości Konserwatorskie – Journal of Heritage Conservation* 2020, 62:16–27

Otrzymano / Received: 30.04.2020 • **Zaakceptowano / Accepted:** 20.05.2020

doi: 10.48234/WK62GALICIA

Praca dopuszczona do druku po recenzjach

Article accepted for publishing after reviews

niem dziedzictwa materialnego okres ten wyróżnia się w historii polskiego konserwatorstwa. Rozwój tej dziedziny niewątpliwie związany jest z Galicją i działalnością konkretnych gremiów specjalistów. Ograniczenia wynikające z ówczesnej sytuacji politycznej sprawiły, że uwaga dotycząca opieki nad zabytkami została skierowana na kształtowanie i rozwijanie podstaw teoretycznych. Idee przyświecające ochronie materialnych dóbr narodowych nierzadko spotykały się z niezrozumieniem lub obojętnością, konieczne więc było uwrażliwianie i edukowanie szerszych warstw społeczeństwa. Pierwsze inicjatywy dotyczące ochrony zabytków pojawiły się wśród wykształconych i świadomych elit, które kolekcjonując dzieła sztuki, a także dbając o własne posiadłości, przyczyniały się do zachowania pamięci o dziedzictwie pokoleń. Pod zaborem stopniowo budząca się myśl konserwatorska była przejawem patriotyzmu i pragnień zachowania tożsamości narodowej.

Wśród głównych założeń związanych z konserwacją zabytków podstawą stało się prowadzenie inwentarza obiektów zabytkowych i gromadzenie ich dokumentacji, zwłaszcza przeprowadzanie inwentaryzacji. Konieczność sporządzania inwentaryzacji prawnie uregulowano dopiero po I wojnie światowej, ale w Galicji dzięki działaniom grup konserwatorskich tradycja inwentaryzowania zabytków była praktykowana znacznie wcześniej i to pomimo ograniczeń ekonomicznych.

Świadomość jednostek, śmiało prezentujących swoje poglądy i wskazujących potrzebę podjęcia niezbędnych działań, prowadziła do zawiązywania organizacji (zrzeszających architektów, historyków, konserwatorów), które wypracowały podstawy działalności późniejszych państwowych instytucji konserwatorskich i rozwoju współczesnego konserwatorstwa.

Stan badań

Formowanie się idei konserwatorskich w Galicji zawarte jest w licznych publikacjach prezentujących ogólny proces kształtowania polskiej doktryny konserwatorskiej na tle tendencji europejskich. Niezwykle interesująca, zwłaszcza z faktograficznego punktu widzenia, jest publikacja Jarosława Wojciechowskiego *Historia powstania i rozwoju organizacji opieki państwowej nad zabytkami sztuki w Polsce* z roku 1931, przedstawiająca działania zmierzające do ochrony polskich zabytków w kontekście sytuacji panującej w poszczególnych zaborach. Autor, opisując opiekę nad zabytkami do wybuchu I wojny światowej, podkreślił dorobek ówczesnych konserwatorów działających na terenie Galicji. Jego zdaniem podejmowane przez nich inicjatywy przyczyniły się nawet do rozkwitu ruchu konserwatorskiego w zaborze rosyjskim¹. Tematykę związaną z historią konserwacji zabytków w Polsce podjął m.in. Jerzy Frycz w pracy *Restauracja i konserwacja zabytków architektury w Polsce w latach 1795–1918*. Autor

discipline is undoubtedly linked with Galicia and the activity of specific groups of specialists within the Austrian partition. The limitations rooted in the period's political situation directed the attention associated with monument preservation towards shaping and developing its theoretical basics. The overarching ideas behind the protection of national material goods often met with misunderstanding or indifference. In parallel to the actions being undertaken, it was necessary to sensitize and educate broader strata of society. The first initiatives concerning the protection of monuments were associated with educated and informed elites, persons who, while collecting artworks and maintaining their estates, contributed to the preservation of memory about the heritage of generations.

During the partitions, then-nascent conservation thought was a manifestation of patriotism and the preservation of national identity despite the different political situation.

Among the main assumptions tied to monument conservation, it became essential to keep a record of historical sites and collect their documentation, and to perform building surveys in particular. The necessity to perform building surveys became legally regulated only after the First World War. Meanwhile, in Galicia, due to the activity of conservation groups, the tradition of performing building surveys was practiced much earlier and in spite of economic limitations.

The awareness of individuals who boldly presented their views and pointed to the need to take necessary action led to the formation of organizations (associating architects, historians and conservators), which formulated the foundations for the activity of later state conservation institutions and the development of contemporary conservation.

The current state of research

Reports on the history of the formation of conservation ideas in Galicia are largely included in numerous publications that present the general process of the emergence of Polish conservation doctrine against the background of European tendencies.

Jarosław Wojciechowski's *Historia powstania i rozwoju organizacji opieki państwowej nad zabytkami sztuki w Polsce*, which presents activities aimed at protecting Polish monuments in the context of the situation in each partition, is especially interesting, particularly from a factographic point of view. The author, who described monument preservation after the outbreak of the First World War, highlighted the work of the period's conservators who operated in Galicia. He argued that their initiatives contributed to the flourishing of the conservation movement in the Russian partition.¹

The subject matter associated with the history of monument conservation in Poland was also discussed by, among others, Jerzy Frycz, who, in the publication entitled *Restauracja i konserwacja zabytków architektury w Polsce w latach 1795–1918* collected and presented a broad range of information concerning the beginning of the shaping and development of Polish conservation thought.²

szeroko zebrał i przedstawił wiadomości dotyczące początków kształtowania i rozwijania polskiej myśli konserwatorskiej². Do historii polskiej konserwacji często nawiązywał Jan Zachwatowicz, m.in. w artykule *O polskiej szkole odbudowy i konserwacji zabytków* przedstawił kolejne fazy kształtowania myśli konserwatorskiej w Polsce³.

Problematykę tę opisywał również Edmund Małachowicz w publikacji *Konserwacja i rewaloryzacja architektury w zespołach i krajobrazie*, gdzie podkreślił przede wszystkim rolę Krakowa w kształtowaniu poglądów polskiej doktryny konserwatorskiej⁴.

W ostatnich latach historią konserwacji w Galicji szerzej zajmował się Bogusław Szmygin, sięgając początków procesu rozwoju idei i metod konserwatorskich na ziemiach polskich. W pracy *Kształtowanie koncepcji zabytku i doktryny konserwatorskiej w Polsce w XX wieku* jeden z podrozdziałów w całości poświęcił Galicji. Podkreślił, że na przełomie XIX i XX wieku była ona dominującym ośrodkiem formowania się polskiego konserwatorstwa⁵.

Początkowe inicjatywy zmierzające do kształtowania polskiej opieki nad zabytkami

Początkowe ruchy mające na celu poszanowanie świadectw przeszłości poprzez upamiętnienie i zabezpieczenie przybierały formę, którą najłatwiej zdefiniować jako kolekcjonerstwo. Działania ograniczały się do powiększania zbiorów rodowych o kolejne zabytki ruchome, których konserwację powierzano doświadczonej technikom⁶. Do mecenasów kultury zaliczyć należy rodziny królewskie, rody książęce oraz szlachtę. Obok Ossolińskich, Radziwiłłów, Zygmunta Augusta, Jana III Sobieskiego, Stanisława Augusta Poniatowskiego wyróżnić należy Izabelę z Flemingów Czartoryską, fundatorkę „Domu gotyckiego” i „Świątyni Sybilli”, uważaną za prekursorkę muzealnictwa⁷. Podkreślić należy, że ówczesni kolekcjonerzy dzieł sztuki opowiadali się za poszanowaniem dziedzictwa kulturowego innych narodów – postawę tę można określić jako pionierską na tle krajów europejskich⁸.

Kolejnym ruchem mającym na celu uświadomienie społeczeństwu potrzeby poszanowania osiągnięć minionych pokoleń był projekt Muzeum Narodowego pod patronatem Komisji Edukacji Narodowej. Niewątpliwym wpływ na jego formę, a także na kształt wszystkich późniejszych koncepcji muzealnych miał postulat Michała Mniszcha, który jeszcze w roku 1775 w dziele *Mysli względem założenia Musaeum Polonicum* zwracał uwagę na potrzebę gromadzenia informacji o zbiorach⁹. Wśród publikacji, których autorzy zwracali uwagę na potrzebę poznania własnej tożsamości, na wyróżnienie zasługuje opublikowana w roku 1786 praca Ksawerego Zubowskiego. Odrzucił on wcześniejsze koncepcje uwzględniające informacje przekazywane drogą ustną i jako jeden z pierwszych w Polsce zwrócił uwagę na konieczność inwentaryzacji

The history of Polish conservation was often referred to by Jan Zachwatowicz in his works on protecting historical structures. In the publication entitled *O polskiej szkole odbudowy i konserwacji zabytków*, he presented the successive phases of the evolution of conservation thought in Poland³.

Edmund Małachowicz also discussed this subject matter in his publication entitled *Konserwacja i rewaloryzacja architektury w zespołach i krajobrazie*, wherein he primarily highlighted the role of Cracow in shaping the views of Polish conservation doctrine⁴.

In recent years, the history of conservation in Galicia has been studied by Bogusław Szmygin, who reaches to the beginnings of the process of the development of conservation ideas and methods in Polish lands in his publications. In *Kształtowanie koncepcji zabytku i doktryny konserwatorskiej w Polsce w XX wieku*, he devoted an entire subsection to Galicia. He stressed that it was the predominant centre of the formation of Polish conservation towards the end of the nineteenth and at the start of the twentieth century⁵.

Initial initiatives leading to the emergence of Polish monument preservation

The initial movements that intended to honor testimonies of the past by their remembrance and protection took on the form that can simply be defined as collecting. These efforts were limited to growing family collections by adding successive movable monuments, whose conservation was entrusted to technicians with experience in a given matter⁶. Patrons of culture primarily included royal families, princely houses and the nobility. Among the Ossolińskis, the Radziwiłłs, Sigismund August, John III Sobieski, Stanisław August Poniatowski, one should note Izabella Czartoryska nee Fleming, who, as the founder of „Dom Gotycki” and „Świątynia Sybilli” is believed to be a precursor of museology⁷. It is therefore justified to stress the approach of period artwork collectors, who demanded that the cultural heritage of other nations be respected. This attitude can be described as pioneering against the background of European countries⁸.

Another movement whose goal was to inform society of the need to honor the achievements of past generations was the design of the National Museum under the patronage of the National Education Commission. The postulate of Michał Mniszech, who was a member at the time, and who noted the need to gather information about collections already in 1775 in his work *Mysli względem założenia Musaeum Polonicum*, undoubtedly impacted the Museum's form and all later museological concepts⁹. Efforts aimed at the development of education could open a way to the development of the individual and thus society as a whole.

Among publications whose authors noted the need to explore one's identity, of particular note is the work by Ksawery Zubowski from 1786, wherein he rejected earlier proposals that accounted for orally conveyed information. K. Zubowski, as one of the first in Poland to do so, noted the need to survey historical structures. Once again, Pol-

zabytków nieruchomych. Po raz kolejny polska myśl naukowa okazała się pionierska – zwracała uwagę na standardy dotyczące muzealnictwa i opisywania zbiorów, czym wyprzedziła rozporządzenia rządu francuskiego określone w 1790 przez Komitet Oświecenia Publicznego Konwentu Republiki Francuskiej¹⁰.

Idee i działania konserwatorskie w Galicji

Rozdzielenie ziem polskich pomiędzy państwa zaborcze niosło liczne konsekwencje wynikające z regulacji prawnych w poszczególnych krajach. Zmiana sposobu jurysdykcji wpływała bezpośrednio na wszystkie dziedziny życia, ograniczając wolność jednostki poprzez odebranie jej możliwości celebrowania swej historii i kultury. Podejście poszczególnych państw zaborczych do tej kwestii było różne, lecz miało wspólne znamiona wynaradawiania.

Sytuacja na ziemiach przyłączonych do korony austriackiej była dwójaka. Zaborca pomimo polityki depolonizacyjnej wykazywał względny szacunek do tożsamości narodowej Polaków, do ich języka i kultury. Z drugiej strony, m.in. poprzez obowiązkowy pobór do armii austriackiej, odprowadzanie podatków do obcego skarbu czy pozbawienie samodzielności przy podejmowaniu decyzji poprzez centralizację administracji w Wiedniu, podkreślał brak suwerenności. Celowym działaniem były też próby skłócenia społeczeństwa na tle etnicznym czy klasowym¹¹.

Rola centrum oświaty przypadła dawnej stolicy Polski, co ostatecznie skutkowało powstaniem w roku 1815 Rzeczypospolitej Krakowskiej. Nastroje społeczne spowodowane działaniami rządu austriackiego, np. przekształceniem dawnej siedziby królów Polski w koszary, nasilały patriotyzm sprzyjający rozwojowi tradycji narodowej. Zjawisko to znalazło swoje odzwierciedlenie w klasyfikacji obiektów zabytkowych i uzależnieniu ich rangi od znaczenia historycznego, co z kolei przełożyło się na pracę organizacji sponsorowanych częściowo z kasy Senatu Rzeczypospolitej Krakowskiej. Następnym krokiem do unormowania reguł konserwacji było wydane przez Senat w roku 1820 zarządzenie ws. zasad inwentaryzacji zabytków¹². Ta najstarsza polska regulacja prawna skierowana była w głównej mierze do urzędów parafialnych, co wynikało z faktu, że nadzór nad zabytkami pełniło duchowieństwo¹³. Pisze o tym we wspomnieniach Józef Łepkowski, określając kościoły jako przekaźniki historii, które w odróżnieniu od dworów szlacheckich opowiadają o czasach minionych¹⁴.

Krokiem milowym, dokonanym w latach czterdziestych XIX wieku, była zmiana w postrzeganiu pamiątek przeszłości polegająca na dostrzeżeniu w nich walorów artystycznych. Przyczyniła się ona do formowania szkoły konserwacji i zapoczątkowała rozwój badań historii i znaczenia architektury. W tym miejscu należy podkreślić, że do zabytków nieruchomych początkowo przykładano mniejszą wagę, m.in.

ish academic thought could be labeled as pioneering, as it noted museological standards and those of describing museum collections, preceding the ordinances of the French government formulated in 1790 by the Committee of Public Enlightenment of the Convention of the French National Convention.¹⁰

Conservation ideas and efforts in Galicia

The division of Polish lands between the partitioning powers brought with it a range of consequences rooted in the character of legal regulations that shaped administration and which differed from the laws applicable in these countries. The change in the manner of jurisdiction directly affected all fields of life, limiting individual freedom by taking away the ability to celebrate one's history and culture. The approach of each partitioning power to this matter was different, but bore similar traces of denationalization by stripping citizens of their history's memory.

The situation in the lands incorporated into the Austrian crown was twofold. The partitioning state, apart from its policy aimed at depolonization, showed relative respect to the national identity of Poles, their language and culture. On the other hand, the introduction of a mandatory draft into the Austrian army, the stripping of the ability to make independent decisions by centralizing the administration and basing it in Vienna and causing the resultant redirection of tax funds to a foreign treasury expressed a lack of sovereignty. Here it should be noted that attempts at dividing society along ethnic or class lines were made deliberately.¹¹

The role of the centre of education came to be played by Poland's former capital, which effectively resulted in the establishment of the Republic of Cracow in 1815. Public sentiment brought on by the actions of the Austrian government, such as the adaptation of the former seat of Polish kings into a military barracks, was gradually reorienting towards patriotism and was conducive to the development of a cult of national traditions. This phenomenon was reflected in the approach to classifying historical structures, conditioning their rank on historical significance, which carried over to the work of organizations that were partially sponsored by the treasury of the Republic of Cracow Senate. The next step towards standardizing the precepts of conservation was the Senate resolution passed in 1820 which referred to the rules of surveying monuments.¹² This oldest Polish legal regulation was largely aimed at parish offices, which resulted from the fact that the clergy played a protective and supervisory role in relation to monuments.¹³ This argument is excellently supported by Józef Łepkowski in his memoirs of the Sącz lands, who described churches as conveyors of history, which, contrary to noble manors, speak of the past.¹⁴

The change in perceiving mementoes of the past, which was based on acknowledging their artistic value, was a milestone that took place in the 1840s. This change contributed to initiating the development of studying the history and significance of architecture. Here it should be noted that historical structures had initially been given less

ze względu na konieczność wykonywania pomiarów lub wspierania się na już istniejących¹⁵.

Pogląd traktujący o mniejszej uciążliwości okupanta należy odnieść do drugiej połowy XIX wieku, kiedy to Galicja stała się autonomią¹⁶. W konsekwencji braku zainteresowania ochroną polskich zabytków ze strony władz austriackich nasiliły się oddolne inicjatywy polskiego społeczeństwa¹⁷ i już pod koniec XIX wieku polski ruch konserwatorski stał się wyraźny.

Pierwszym ośrodkiem opiniotwórczym w Galicji był działający od roku 1848 Oddział Archeologii i Sztuk Pięknych przy Towarzystwie Naukowym Krakowskim (TNK), który w 1856 rozpoczął współpracę z Uniwersytetem Jagiellońskim. W ramach swej działalności organizacja ta wykonywała inwentaryzacje zabytków zarówno ruchomych, jak i nieruchomości, a także prace konserwatorskie. Ostatecznie TNK przekształcono w roku 1873 na Akademię Umiejętności, która w Komisji Historii Sztuki zrzeszała naukowców prowadzących prace naukowo-badawcze rzutujące na rozwój dziedziny¹⁸.

Utworzenie w roku 1853 C.K. Zentralkommission w Wiedniu doprowadziło do prawnej regulacji zasad opieki nad zabytkami¹⁹. Rozporządzeniem z 1856 zwierzchnictwo nad okręgiem krakowskim powierzono urzędującemu w Krakowie Pawłowi Popielowi²⁰, natomiast okręg lwowski podlegał prof. Franciszkowi Strońskiemu²¹.

Autonomia galicyjska prowadziła m.in. do swobody w zakresie kultury i nauki, a co za tym idzie, pozwalała na kształtowanie własnych metod zachowania zabytków. Lata 60. XIX wieku przyniosły znaczące zmiany w Galicji Wschodniej²². W roku 1863 na stanowisko korespondenta został powołany Mieczysław Potocki, który jak zauważa Jerzy Frycz, przyczynił się do rozpoczęcia „prawdziwej konserwacji”²³. Uwaga konserwatorów skierowana była na poprawę relacji między zamieszkującymi te tereny Polakami i Rusinami poprzez opiekę nad zabytkami Rzeczypospolitej²⁴. Szansy na poszerzenie zbiorów inwentaryzacyjnych M. Potocki upatrywał we współpracy z urzędami²⁵. Należy tu podkreślić, że rozwój ochrony zabytków przebiegał na tych terenach wolniej niż w zachodniej części Galicji, będącej centrum oświaty i kultury niemal od początku trwania zaborów²⁶.

Przypadająca na lata 1873–1875 reorganizacja austriackiego departamentu ochrony zabytków doprowadziła do nieformalnego podziału obszaru Galicji na część zachodnią i wschodnią. Zarówno dla Galicji Zachodniej, jak i Wschodniej przewidziano podział na trzy typy zabytków: ruchome, nieruchome i archeologiczne. Za każdy z nich odpowiedzialność miał ponosić zwierzchnik. Ostatecznie praktyka, wypierając teorię, doprowadziła do sytuacji, w której spośród sześciu konserwatorów przypadających na Galicję dwóch sprawowało rządy w Galicji Zachodniej, a czterech w Galicji Wschodniej²⁷. Każdy konserwator powoływany był na pięcioletnią kadencję, natomiast korespondentów do swej pracy mianowała

attention due to the need to perform measurements or use existing ones.¹⁵ This change, which took place over many years, contributed to the formation of a school of conservation. Despite the difficult situation that placed Poland in the role of a vassal, the activity of organizations and the dedication of their members was conducive to the discipline's development.

The view as to the lesser harshness of the occupant should be referred to the second half of the nineteenth century, when Galicia became an autonomy.¹⁶ As a consequence of a lack of interest in the actual protection of Polish monuments by the central Austrian authorities, grassroots initiatives grew among Polish society.¹⁷ The Polish conservation movement became particularly visible towards the end of the nineteenth century.

The first opinion-forming centre in Galicia was the Archaeology and Art Section of the Cracow Academic Society (Oddział Archeologii i Sztuk Pięknych, Towarzystwo Naukowe Krakowskie, TNK) established in 1848. In 1858, it began cooperation with the Jagiellonian University. As a part of this activity, this organization performed surveys of both movable and immovable monuments. Its work was based on investigating previously found material testimonies of the past. Its competencies included performing conservation work as well. Ultimately, the TNK was reformed into the Polish Academy of Learning in 1873, which associated scholars conducting research work that impacted the discipline's development in the Arts History Commission.¹⁸

The establishment of the K. K. Zentralkommission in Vienna in 1853 led to the legal regulation of monument protection.¹⁹ As a part of an ordinance, supervision of the Cracow section was conferred upon Cracow-based Paweł Popiel,²⁰ while the Lviv section answered to Professor Franciszek Stroński.²¹

The autonomy led to, among other things, more freedom in the fields of culture and science, thereby leading to the emergence of proprietary methods of monument conservation. The 1860s brought considerable changes in Eastern Galicia.²² In 1863, the post of correspondent was given to Mieczysław Potocki, who, as observed by Jerzy Frycz, contributed to the beginning of „true conservation.”²³ The policy of eastern conservators was focused on improving relationships between the Poles and Rusyns who inhabited the area by preserving the monuments of the Republic of Poland.²⁴ M. Potocki saw an opportunity to expand survey records in cooperation with administrative offices.²⁵ To understand the significance of the changes that took place in the eastern part of Galicia it is necessary to stress that the development of monument protection in these areas was slower than in the western part, which had been a centre of education and culture practically since the start of the partition period.²⁶

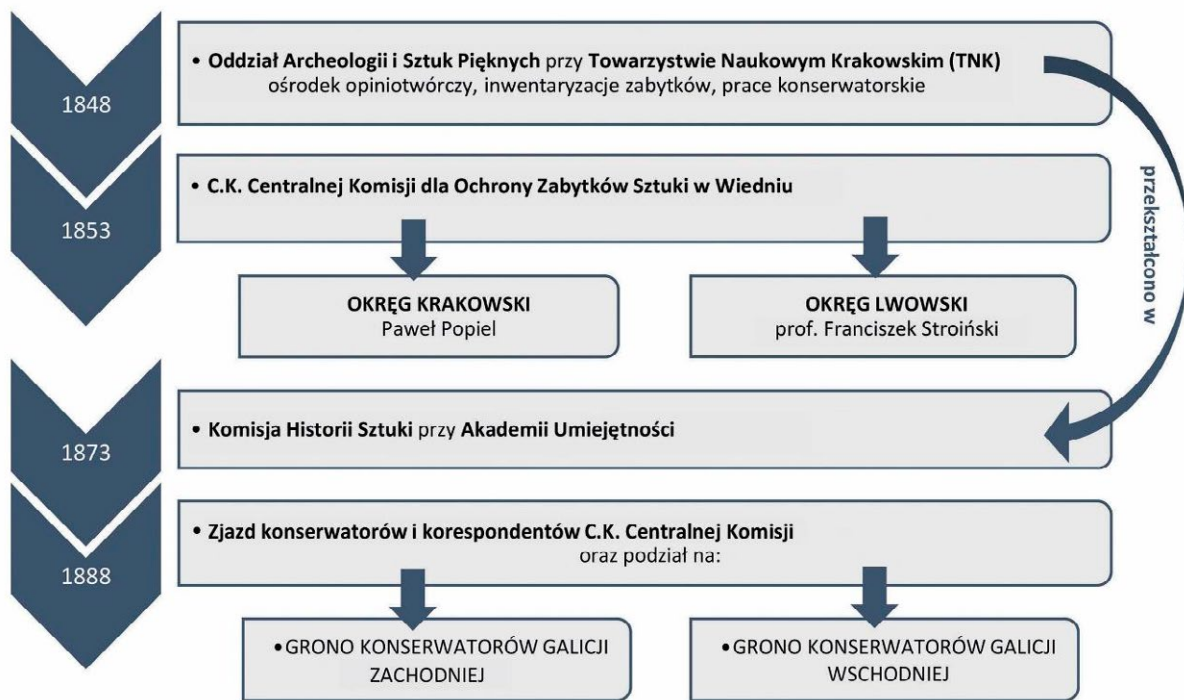
The reorganization of the Austrian monument protection department in the years 1873–1875 led to a division of the lands of Galicia into an eastern and western part. Three types of monuments were established for both Western and Eastern Galicia. A supervisor was to be responsible for each of them. Ultimately, practice replaced theory and led to a

komisja²⁸. Urzędnikom, którym powierzono opiekę w ramach wykonywanych czynności służbowych, przysługiwały przywileje w postaci zwolnienia z opłaty pocztowej oraz darmowych przejazdów koleją²⁹. Pomimo rozwiązań mających na celu unormowanie działań i umożliwienie wykonywania obowiązków w sposób możliwie efektywny należy zaznaczyć, że konserwatorów i korespondentów sprawujących nadzór nad liczącą 80 tys. km² Galicją³⁰ było zbyt mało, a warunki ich pracy trudne. W latach osiemdziesiątych XIX wieku na polskich ziemiach znajdujących się w zaborze austriackim urzędowało 5 konserwatorów i 8 korespondentów, co w porównaniu z 21 konserwatorami i 19 korespondentami w znacznie mniejszych Czechach doskonale obrazuje skalę problemu³¹. Odnosząc się do powierzchni Galicji, należy mieć świadomość wynikającego z nieszczęść nawiedzających kraj stanu ówczesnych rozwiązań komunikacyjnych, niejednokrotnie uniemożliwiających inwentaryzację, która ze względu na stosunek społeczeństwa do zabytku była problematyczna³². O niskiej świadomości wartości dziedzictwa narodowego pisze Feliks Kopera, który jako konserwator okręgu tarnowsko-rzeszowskiego w latach 1905–1919 zwracał uwagę na opór społeczeństwa i wyraźnie odczuwalny brak zainteresowania zgłębianiem własnej historii i sztuki. Znikoma wiedza i wynikający z niej opór towarzyszyły nie tylko niższym warstwom społecznym. Znaczne niezrozumienie panowało również wśród kleru, który stanowiąc zarówno ówczesną inteligencję, jak i głos moralny, powinien edukować społeczeństwo³³.

Brak podróży celem poszukiwania bądź rejestrowania zabytków, znikoma liczba sprawozdań oraz opracowań naukowych, a także opóźnienia w prowadzeniu prac konserwatorskich były efektem złej sytuacji finansowej. Na przestrzeni dwunastu lat (1873–1885) austriacki skarb przeznaczył na opiekę nad zabytkami 1074 267 złotych reńskich, z czego Galicja otrzymała jedynie 25 tys. (2% tej kwoty), co w porównaniu z Czechami, które na konserwację swego dziedzictwa kulturowego pozyskały dotację szesnastokrotnie większą (400 tys. złr), czyni tę kwotę niemal symboliczną. Warto pamiętać, że Galicja była największym krajem korony, co nie zmienia faktu, iż subwencje znajdowały się na poziomie zbliżonym do mniejszych krajów, których zazwyczaj nie uwzględniano w rejestrze³⁴. W komentarzu Włodzimierza Demetrykiewicza jako przyczynę wskazano opieszałość polskich służb, które nie wniosowały do Centralnej Komisji o pomoc materialną. Po raz kolejny wzorem okazali się Czesi, którzy rozumiejąc politykę monarchii, wystarali się o miejsce w Centralnej Komisji dla trzech swoich rodaków (stanowili 20% jej składu osobowego)³⁵. Władze Galicji pomimo skromnego budżetu starały się wspierać ochronę zabytków. W pierwszym tomie *Roczników statystyki Galicji*, wydanym w roku 1886, zwrócono uwagę na kwoty przeznaczone na odnowę i konserwację dziedzictwa kulturowego: wysokość dofinansowania wahała się pomiędzy 0,25% a 0,55% ogółu wydatków władz autonomicznych³⁶.

situation in which, out of the six conservators assigned to Galicia, two exercised their powers in Western Galicia and four did so in Eastern Galicia.²⁷ Each conservator was appointed for a five-year term by the ministry, while a commission nominated correspondents to perform its duties.²⁸ The officials entrusted with the preservation of monuments, as a part of their official duties, were given privileges in the form of exemptions from postal fees and free train tickets.²⁹ Despite the adopted solutions intended to normalize operations and enable exercising duties in an effective manner, it must be noted that the working conditions of conservators and correspondents were difficult in those times. The first component to define this issue was the insufficient number of conservators who supervised Galicia's territory, which had an area of 80 thousand km².³⁰ In the 1880s, there were 5 conservators and 8 correspondents in Polish lands within the Austrian partition. When compared with 21 conservators and 19 correspondents in the much smaller Czech lands, this paints a clear image of the problem's scale.³¹ When referring to the area of Galicia's territory, one should be aware of the condition of circulation solutions that resulted from the ill fate that had befallen the country, and which sometimes made surveying impossible, which was in itself a problematic issue because of the attitude of society towards monuments.³² The wider society's low level of awareness of its own national heritage is attested to in the memoirs of Feliks Kopera, who, as a conservator of the Tarnów and Rzeszów district in the years 1905–1919, noted the resistance of the public and the clearly felt lack of interest in exploring its own history and art. Minimal knowledge and the resultant resistance were not confined to people of the lower social strata. F. Kopera pointed to significant gaps in understanding the matter among the clergy, who formed the period's intelligentsia and were a moral voice that was supposed to educate society.³³

The absence of travel intended to search for or record monuments, the minuscule amount of proceedings and academic reports or delays in conducting conservation work were the result of a bad financial situation. Over the span of twelve years (1873–1885), the Austrian State Treasury spent 1,074,267.00 zlotys in Austrian currency on monument preservation. Only 25,000 (2% of this amount) was assigned to Galicia, which, compared to Czech lands that secured a subsidy sixteen times greater (400,000) makes this amount truly minuscule. It should be remembered that Galicia was the crown's largest territory, which does not change the fact that the subsidies were at a level close to smaller territories, which were typically not accounted for in the registry.³⁴ Commentary penned by Włodzimierz Demetrykiewicz points to the indolence of Polish services as the cause of this situation, as they had not petitioned to the Central Commission for material aid. Once again, the Czechs became role models, as they understood the politics of the monarchy and managed to secure three seats on the Central Commission, thereby forming 20% of its members.³⁵ The authorities of Galicia, despite a modest budget, tried to support efforts aimed at protecting monuments. Amounts assigned to the restoration and conservation of cultural heritage were noted in

Ryc. 1. Graficzne przedstawienie procesu kształtowania się organizacji konserwatorskich w Galicji w XIX wieku; oprac. autorzy.

W atmosferze nasilającego się patriotyzmu i towarzyszącej mu potrzeby ochrony zabytków jako fundamentów cywilizacji z inicjatywy środowiska konserwatorskiego w roku 1888 w Krakowie zorganizowano zjazd konserwatorów i korespondentów c.k. Centralnej Komisji. Efektem dwudniowych rozważań było podzielenie Galicji na dwa okręgi, zachodni i wschodni, które poprzez wzajemną współpracę z Centralną Komisją w Wiedniu usprawniłyby nadzór nad zabytkami³⁷. Główną ideą zjazdu było połączenie środowisk naukowych i zawodowych celem uzyskania pełnego spektrum problematyki, co w przyszłości pozwoliłoby opracować pełną specyfikację prac niezbędnych do wykonania podczas każdorazowego kontaktu z zabytkiem³⁸. Dodatkowo zakładano edukację społeczeństwa, które ze względu na znajomość pamiątek własnego regionu i jednocześnie niepostrzeżenie ich w kontekście zabytku mogłoby stanowić ważne ogniwo w pracach inwentaryzacyjnych.

Wydarzeniem działającym na korzyść Grona Konserwatorów na terenach Galicji Wschodniej było uzyskanie w roku 1890 autonomii konserwatorskiej. Doprowadziła ona do podziału na powiaty podlegające konserwatorom, których zadaniem było wizytowanie i precyzyjne określanie prac konserwatorskich, jakie należy wykonać przy zabytku³⁹. Efektem zmian przypadających na przełom XIX i XX wieku była m.in. współpraca konserwatorów z parafiami i właścicielami⁴⁰. Na przestrzeni lat Grono Konserwatorów przysłużyło się ochronie dziedzictwa kulturowego. Podjęte inicjatywy dały początek licznym akcjom wykraczającym poza teren ówczesnej Galicji, a „Teki

the first volume of *Roczniki statystyki Galicji*, published in 1886. The subsidies comprised between 0.25% and 0.55% of the total expenditure of the autonomic administration.³⁶

In an atmosphere of growing patriotism and its accompanying need to protect monuments as the foundations of civilization, a convention of the Royal and Imperial Central Commission's conservators and correspondents was organized in Cracow in 1888 on the initiative of the conservation community. The effect of its two-day proceedings was the division of Galicia into two districts: an eastern and a western district, which was to increase the effectiveness of monument supervision by mutual cooperation with the Central Commission in Vienna.³⁷ The idea behind this was to connect academic and professional communities so as to obtain a complete spectrum of the problem, which was to allow the formulation of a precise specification of work that needed to be performed each time one came into contact with a monument.³⁸ Another assumption was the education of society which, due to familiarity with mementoes from its own region paired with not seeing them in the context of monuments, formed an important link in the chain of surveying efforts.

Obtaining conservation autonomy in 1890 was an event that worked in favor of the Circle in Eastern Galicia. It led to a division into powiaty (districts) subjected to conservators, whose task was to visit and provide the most precise definition of necessary work to be performed on a given monument.³⁹ These changes resulted in the cooperation between conservators, parishes and monument owners that took place towards the end of the nineteenth and the start of the twentieth century.⁴⁰ Over time, the Conservators' Circle contributed to the protection of cul-

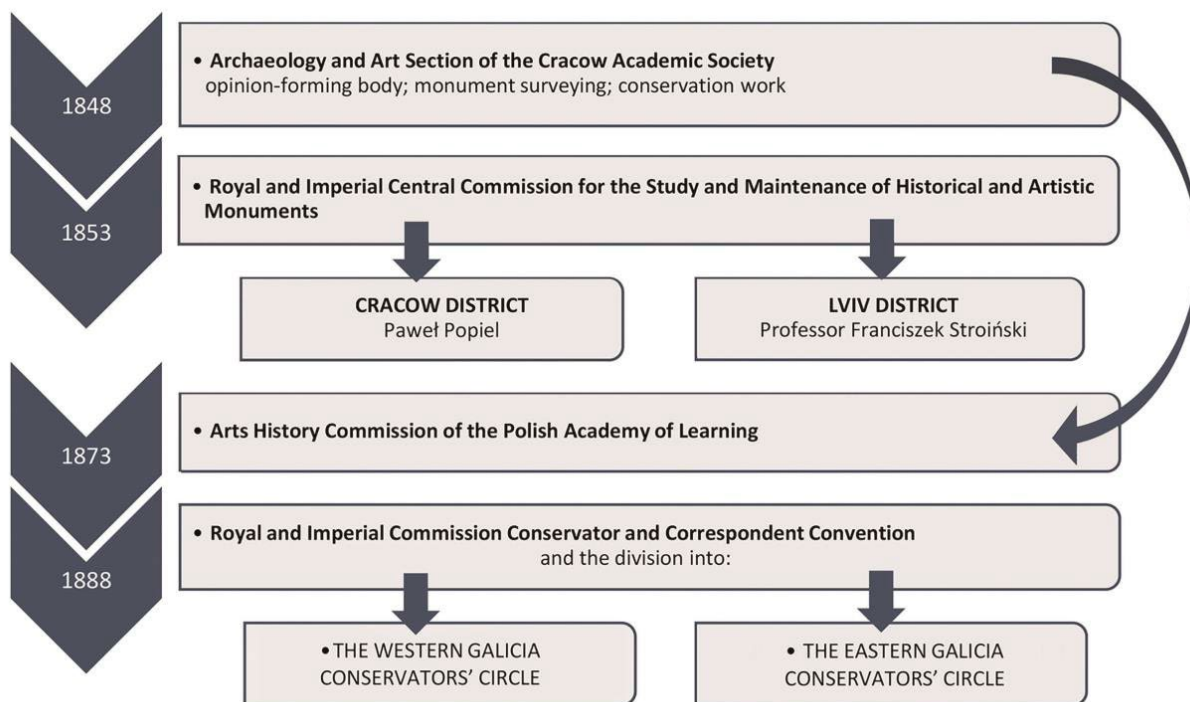

Fig. 1. Graphical presentation of the process of shaping conservation organizations in Galicia in the nineteenth century; original work.

Grona Konserwatorów” powstałe w oparciu o organizowane seminaria, na których swoje poglądy wymieniali konserwatorzy i korespondenci, stanowiły podwalinę kształtowania się polskiej szkoły konserwatorskiej⁴¹. Z uwagi na opiniotwórczy charakter, Grona świadczyły pomoc w zakresie porad i wskazówek konserwatorskich, które rzutowały na projekty i końcowy stan prac. Warto dodać, że eksperci nie ograniczali się jedynie do projektów i czynnie nadzorowali prace⁴².

Pełniące nieformalną funkcję służby konserwatorskiej Grona podejmowały tematy trudne, aczkolwiek konieczne do rozważenia z perspektywy rozwoju szeroko pojętej konserwacji zabytków. W roku 1904 podczas zorganizowanego w Przemyślu III Zjazdu Galicyjskich Konserwatorów i Korespondentów Centralnej Komisji przywołano problem braku ustawy o ochronie zabytków, postulując jednocześnie o potrzebę przyznania Gronom statusu organów urzędowych. Obowiązująca forma nie była wystarczająca ze względu na obywatelsko-opiniotwórczy status organizacji. Podczas zjazdu zwrócono uwagę na ułomności wynikające z niewłaściwej archiwizacji wykonanych już opracowań. W związku z powyższym apelowano o utworzenie archiwów w Krakowie i we Lwowie. Nowością było przygotowanie ankiety na potrzeby spisu zabytków (wyrzekała ona o 50 lat powszechną ochronę zabytków)⁴³.

Podsumowując, działalność Grona Konserwatorów ukierunkowana była na tworzenie inwentarza zabytków, który miał stanowić podstawę do pracy skierowanej głównie na restaurację zniszczonych obiektów⁴⁴. Pierwszymi nowoczesnymi inwentarza-

tural heritage with its actions. The initiatives that were undertaken gave rise to numerous actions that went beyond the territory of Galicia at the time, and the Files collected based on seminars used to exchange views by conservators and correspondents formed the foundations for future generations of conservators and shaped the Polish conservation school.⁴¹ Due to their opinion-forming character and composition, the Circles provided aid in terms advice and conservation guidelines, which were used during design work and impacted final work schedules. It should also be noted that experts did not confine themselves to designs and took an active part in supervising work.⁴²

Fulfilling the role of an informal conservation service, the Circles engaged with difficult subjects that were necessary to discuss from the perspective of the field’s development. In 1904, during the Third Central Commission Galician Conservator and Correspondent Convention, the participants discussed the problem of the lack of a monument preservation act, simultaneously postulating the need to confer the rank of official bodies upon the Circles. The then-current form was insufficient due to the non-government and opinion-forming status of the organizations. During the convention, its attendees noted the irregularities arising from inappropriate archiving of reports. Because of this, an appeal was made to establish archives in Cracow and Lviv. Preparing a template for a form for keeping records of monuments was a complete novelty, as evidenced by the fact that it preceded universal monument protection by fifty years.⁴³

In summary, the activity of the Conservators’ Circle was directed at creating a catalogue of monuments that would form the basis for work primarily oriented towards the res-

mi obejmującymi ziemie dzisiejszej Małopolski były spisane na przełomie XIX i XX wieku prace Stanisława Tomkowicza⁴⁵. Inwentarze wydane w pierwszym (1900) i drugim (1906) tomie „Teki Grona Konserwatorów Galicji Zachodniej” charakteryzują się odmiennym w stosunku do poprzednich podejściem do zabytku. Opracowano je na podstawie inwentaryzacji niemieckich dostosowanych do dziedzictwa w Galicji, ale jednocześnie były bogatsze w treść, gdyż uwzględniały obiekty o mniejszej wartości zabytkowej, cenne ze względu na sytuację polityczną kraju⁴⁶.

Konserwatorzy Galicji Zachodniej i Wschodniej poruszali problematykę nieco inną w zależności od regionu. Ze względu na różnice kulturowe wynikające z występowania mniejszości etnicznych konserwatorzy Galicji Wschodniej skupiali się głównie na budownictwie drewnianym Polaków i Rusinów. Feliks Kopera podkreśla we wspomnieniach masowe zanikanie miejsc kultu za sprawą zastępowania drewnianych kościołów i cerkwi przez murowane, bez poszanowania ich historycznej i artystycznej wartości⁴⁷. Po zinventaryzowaniu 59 obiektów sakralnych autor z rozgoryczeniem stwierdza, podobnie jak sekretarz Grona Konserwatorów Galicji Wschodniej Władysław Kozicki, że społeczeństwo na czele z klerem charakteryzuje się obojętnością wobec własnego dziedzictwa⁴⁸. W tym samym czasie wśród członków Grona Konserwatorów Galicji Zachodniej ma miejsce kilkuletni spór ws. sposobu odnowy Wawelu.

Pomimo różnych zagadnień w pracy codziennej konserwatorzy i korespondenci byli zgodni co do potrzeby reorganizacji służby konserwatorskiej. Ideą przyświecającą „zwierzchnikom pamięci” było utworzenie krajowej rady konserwatorskiej. Do tego pomysłu pozytywnie odniósł się Senat, wzywając do określenia kompetencji projektowanej organizacji.

Statut wydany w roku 1911 przez Centralną Komisję znacząco ograniczył zakres przywilejów konserwatorów, m.in. w podejmowaniu decyzji dotyczących sposobu i zakresu ochrony danego zabytku. Sytuacja, w której znalazły się władze Galicji, wpływała na płynność pracy poprzez odebranie im swobody działania oraz formułowania uzasadnionej krytyki Centralnej Komisji. Dodatkowym problemem okazało się utworzenie Państwowej Rady ds. Zabytków, która ze względu na wiedeńskie zwierzchnictwo utrudniała ustalenie zasad konserwacji⁴⁹.

Na odbywającym się w tym samym roku w Krakowie Pierwszym Ogólnopolskim Zjeździe Miłośników Ojczystych Zabytków Sztuki i Historii dyskutowano o zasadach konserwacji zabytków. Czynny udział w zjeździe wzięli m.in. Józef Muczkowski, który w roku 1914 w pracy *Ochrona zabytków* rozpowszechnił wypracowane zasady konserwacji⁵⁰.

Przypadający na rok 1914 początek I wojny światowej określany jest jako zakończenie procesu kształtowania i wdrażania nowych postulatów szkoły konserwatorskiej. Działania militarne w okupowanej Polsce, traktowanej przez zaborców jak ziemia

toration of damaged structures.⁴⁴ The first catalogues that covered the lands of contemporary Lesser Poland that are considered modern where the works of Stanisław Tomkowicz and were written towards the end of the nineteenth and the start of the twentieth century. Published in the first (1900) and second (1906) volume of the Files of Western Galician Conservators' Circles, the catalogues are characterized by an approach to the monument that differed from preceding ones. They were based off of German catalogues, appropriately amended to the characteristics of heritage in Galician lands and were also richer in content by accounting for minor monuments, viewed as precious due to the country's political situation.⁴⁵

Western and Eastern Galicia's conservators dealt with problems that were slightly different depending on the region. Due to cultural differences arising from the presence of ethnic minorities, Eastern Galicia's conservators devoted themselves to timber architecture built for both Poles and Rusyns. In his memoirs, Feliks Kopera highlights the mass disappearance of places of worship via the replacement of timber churches, including orthodox churches, by masonry ones without respecting their historical and artistic value.⁴⁶ The author himself, who had surveyed 59 religious buildings, stated with bitterness that society, together with the clergy, is characterized by an indifference to its own heritage and was seconded in this opinion by the secretary of the Eastern Galicia Conservators' Circle, Władysław Kozicki.⁴⁷ At the same time, a several-year-long dispute about the manner of restoring the Wawel Castle was taking place among the members of the Western Galicia Conservators' Circle.

Despite facing different problems in their everyday work, Galician conservators and correspondents agreed as to the need to reorganize the conservation service. The idea the „supervisors of remembrance” rallied behind was to establish a national conservation council. The Senate was supportive of this idea, issuing a call to define the scope of competence for this entity.

A statute issued in 1911 by the Central Commission eliminated the influence of autonomous factors and considerably limited the privileges of incumbent conservators. The situation the authorities of Galicia found themselves in affected the flow of work due to being stripped of the freedom to act and formulate justified criticism of the Central Commission. The establishment of the National Council on Monuments was another problem, as due to Viennese supervision it made establishing conservation principles difficult.⁴⁸

The principles of monument conservation were discussed during the First National Convention of Native Art and History Enthusiasts that took place in the same year in Cracow. Józef Muczkowski, among others, who popularized previously developed conservation principles in his work *Ochrona Zabytków*, took an active part in the convention.⁴⁹

The beginning of the First World War in 1914 is described as the end of the process of the shaping and establishing of the new school of conservation. Events that accompanied wartime operations taking place in occupied Poland, treated by the partitioning powers as no man's land,

niczyja, doprowadziły do zniszczenia ok. 1 miliona budowli. Najboleśniej dotknięta została wschodnia Galicja: zniszczono 74 powiaty (ok. 90% powierzchni administracyjnej), a pogrom nie dotyczył pojedynczych budynków, lecz całych miejscowości⁵¹. Tym samym założenia postępowania z obiektami zabytkowymi przyjęte w Genewie, Hadze i Brukseli odsunięto na dalszy plan. W odniesieniu do Galicji należy wyróżnić ograniczone możliwości Centralnej Komisji, która nie obejmowała obszarów objętych wojną ani też nie kierowała apeli do Dowództwa Armii w związku z wynikłą sytuacją. W konsekwencji dochodziło do grabieży, podpaleń bibliotek, wyburzeń dworów, kościołów czy wież, które często bezpodstawnie określano jako stanowiące zagrożenie ze względu na możliwość militarnego ich wykorzystania⁵². Przykładem bezczelności walczących stron było zajęcie cerkwi w Rohatynie na dom publiczny dla wojsk niemieckich⁵³. Dopiero gdy wojna dobiegła końca, Centralna Komisja weszła w opiekę nad zabytkami. Próżno jednak w działaniach austriackich konserwatorów doszukiwać się troski o kulturę Polski, uwzględniając fakt, że postulowali jedynie potrzebę dalszej opieki nad zabytkami znajdującymi się na terenach Galicji Zachodniej, które jak powszechnie wiadomo, ucierpiały w stopniu bez porównania mniejszym niż na wschodzie⁵⁴.

Podsumowanie

Wypracowane pod zaborami idee i metody ochrony zabytków, a szczególnie doświadczenia z terenu Galicji, były podstawą kształtowania polskiej doktryny konserwatorskiej. Działalność Grona Konserwatorów Galicji Zachodniej i Grona Konserwatorów Galicji Wschodniej miała wymierne efekty w postaci licznych inwentaryzacji oraz opracowań projektów konserwatorskich i niewątpliwie wywarła istotny wpływ na rozwój polskiego konserwatorstwa. Pomimo trudności wynikających z ciężkiej sytuacji politycznej i społecznej konserwatorzy wykazywali się dyscypliną i zaangażowaniem. Przełom XIX i XX wieku to okres, w którym podczas dyskusji prowadzonych na spotkaniach i zjazdach wykrystalizowały się postulaty ws. restauracji i konserwacji zabytków oraz różnic pomiędzy tymi działaniami.

Skutki I wojny światowej zmieniły podejście do ochrony zabytków, a odzyskanie przez Polskę niepodległości pozwoliło na rozpoczęcie procesu wdrażania opracowanych pod zaborami metod działalności konserwatorskiej do systemu prawnego.

ultimately led to the destruction of around 1 million structures. The war left a particularly significant mark on Eastern Galicia, where 74 powiats (ca. 90% of administrative territory) were severely affected and the destruction touched not individual objects or buildings, but entire localities.⁵⁰ Thus, the assumptions as to the treatment of historical structures adopted in Geneva, the Hague and Brussels were set aside.⁵¹ In reference to Galicia's territory, of particular note are the limited powers of the Central Commission, whose reach did not cover the areas engulfed by the war, demonstrating indifference arising from there being no appeals to the Army High Command as to the situation at hand. As a result, there were cases of unjustified looting, burning down libraries, demolitions of manor houses, churches or towers, which were termed—often baselessly—as a hazard due to their possible military use by the enemy.⁵² One example of the audacity of the combatants was the use of Rohatyn's orthodox church as a public house for the German army.⁵³ It was only when the war ended that the Central Commission issued appeals to care for monuments. However, to search for care about Poland's culture among Austrian conservators would be a wasted effort, accounting for the fact that in their postulates they merely pointed out the necessity to continue the preservation of Western Galicia's monuments, which, as it is generally known, remained unscathed and if not, they were damaged incomparably less than their eastern neighbors.⁵⁴

Conclusions

The ideas and methods of protecting monuments and particularly the experiences gained in Galicia formed the basis for the shaping of Polish conservation doctrine. The activity of the Western Galicia Conservation Circle and the Eastern Galicia Conservation Circle had measurable effects in the form of numerous surveys and conservation projects and has undoubtedly made a mark on the development of Polish conservation. Despite difficulties arising from the difficult political and social situation, conservators associated in the Circles showed discipline and dedication in implementing the adopted assumptions. The end of the nineteenth and the start of the twentieth century was a period when postulates concerning the restoration and conservation of monuments and the differences between these measures crystallized during meetings and conventions.

The consequences of the First World War changed the approach to the protection of monuments and the restoration of independence allowed the process of formulating the methods used in conservation established during the partition period into a legal system to start.

Bibliografia / References

Opracowania / Secondary sources

- Broński Krzysztof, *Ochrona dziedzictwa kulturowego w polityce galicyjskich władz autonomicznych. Zarys problematyki*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie” 2009, nr 803, s. 63–80.
- Demetrykiewicz Włodzimierz, *Finansowanie galicyjskich pomników historycznych*, Kraków 1886.
- Demetrykiewicz Włodzimierz, *Opieka prawna w Austrii dla zabytków sztuki i pomników historycznych ze szczególnym uwzględnieniem stosunków Galicyjskich*, Kraków 1885.
- Dettloff Paweł, *Odbudowa i restauracja zabytków architektury w Polsce w latach 1918–1939. Teoria i praktyka*, Kraków 2006.
- Dobosz Piotr, Gaczoł Andrzej, *80. rocznica utworzenia Krajowego Urzędu Konserwatorskiego w Krakowie*, „Ochrona Zabytków” 1994, nr 47/3–4 (186–187), s. 323–346.
- Frycz Jerzy, *Restauracja i konserwacja zabytków architektury w Polsce w latach 1795–1918*, Warszawa 1975.
- Goszyła Marek, *Przemiany idei i metod konserwatorskich w latach 1863–2003*, Rzeszów 2006.
- Kopera Feliks, *Ze wspomnień konserwatora*, „Ochrona Zabytków” 1949, nr 2/2 (6), s. 84–87.
- Kozicki Władysław, *W obronie kościołów i cerkwi drewnianych*, Lwów 1913.
- Kuca Jan, *W oblężonej twierdzy Przemysł (1914/1915) – w świetle wspomnień i dzienników*, „Czasopismo Instytutu Historii Uniwersytetu Rzeszowskiego. Galicja. Studia i Materiały” 2018, nr 4, s. 158–174.
- Lewicki Jakub, *Inwentaryzacja zabytków w okresie dwudziestolecia międzywojennego*, „Ochrona Zabytków” 1999, nr 52/4 (207), s. 375–390.
- Łepkowski Józef, *Utamek z podróży archeologicznej po Galicyi odbytej w r. 1849 przez Józefa Łepkowskiego i Józefa Jerzmanowskiego: okolica podkarpacka: obwód sądecki*, Warszawa 1850.
- Małachowicz Edmund, *Konserwacja i rewaloryzacja architektury w zespołach i krajobrazie*, Wrocław 1994.
- Muczkowski Józef, *Ochrona zabytków*, Kraków 1914.
- Pruszyński Jan, *Ochrona zabytków w Polsce. Geneza, organizacja, prawo*, Warszawa 1989.
- Rocznik statystyki Galicji*, R. I, Lwów 1886.
- Rymaszewski Bohdan, *Polska ochrona zabytków*, Warszawa 2005.
- Sobol Leszek, *Zarys głównych kierunków działań Grona Konserwatorów Galicji Zachodniej z lat 1888–1905*, „Wiadomości Konserwatorskie” 2008, nr 24, s. 95–102.
- Sprawozdanie Wydziału Krajowego w Przedmiocie Organizacji Krajowej Rady konserwatorskiej z 25 lipca 1913*.
- Szabłowski Jerzy, *Dzieje inwentaryzacji zabytków sztuki w Polsce: w dwudziestą rocznicę Centralnego Biura Inwentaryzacji Zabytków Sztuki*, „Ochrona Zabytków” 1949, nr 2/2 (6), s. 73–83.
- Szmygin Bogusław, *Kształtowanie koncepcji zabytku i doktryny konserwatorskiej w Polsce w XX wieku*, Lublin 2000.
- Szydłowski Tadeusz, *Ruiny Polski*, Lwów 1919.
- Teka Grona Konserwatorów*, Kraków 1911.
- Teka Konserwatorska*, Lwów 1892.
- Tomkowicz Stanisław, *Inwentaryzacja zabytków Galicji Zachodniej*, „Teka Grona Konserwatorów Galicji Zachodniej” 1900, t. 1, s. 95–319.
- Wojciechowski Jarosław, *Co zrobiono w zakresie ochrony i konserwacji zabytków w Polsce w latach 1919–1929*, Kraków 1931.
- Wojciechowski Jarosław, *Historia powstania i rozwoju organizacji opieki państwowej nad zabytkami sztuki w Polsce*, Kraków 1931.
- Zachwatowicz Jan, *O polskiej szkole odbudowy i konserwacji zabytków*, „Ochrona Zabytków” 1981, nr 34 (1–2, 132–133), s. 4–10.
- Zachwatowicz Jan, *Ochrona zabytków w Polsce*, Warszawa 1965.
-
- ¹ J. Wojciechowski, *Historia powstania i rozwoju organizacji opieki państwowej nad zabytkami sztuki w Polsce*, Kraków 1931, s. 3–7.
- ² J. Frycz, *Restauracja i konserwacja zabytków architektury w Polsce w latach 1795–1918*, Warszawa 1975, s. 87–134.
- ³ J. Zachwatowicz, *O polskiej szkole odbudowy i konserwacji zabytków*, „Ochrona Zabytków” 1981, nr 34 (1–2, 132–133), s. 4–10; zob. też: idem, *Ochrona zabytków w Polsce*, Warszawa 1965, s. 7–20.
- ⁴ E. Małachowicz, *Konserwacja i rewaloryzacja architektury w zespołach i krajobrazie*, Wrocław 1994, s. 26–45, 77–89.
- ⁵ B. Szmygin, *Kształtowanie koncepcji zabytku i doktryny konserwatorskiej w Polsce w XX wieku*, Lublin 2000, s. 29–50.
- ⁶ B. Rymaszewski, *Polska ochrona zabytków*, Warszawa 2005, s. 5–30.
- ⁷ J. Pruszyński, *Ochrona zabytków w Polsce. Geneza, organizacja, prawo*, Warszawa 1989, s. 50–53.
- ⁸ B. Rymaszewski, op. cit., s. 5–30.
- ⁹ J. Pruszyński, op. cit., s. 46–53.
- ¹⁰ Ibidem.
- ¹¹ B. Rymaszewski, op. cit., s. 7–24.
- ¹² J. Pruszyński, op. cit., s. 63–71.
- ¹³ J. Muczkowski, *Ochrona zabytków*, Kraków 1914, s. 4.
- ¹⁴ J. Łepkowski, *Utamek z podróży archeologicznej po Galicyi odbytej w r. 1849 przez Józefa Łepkowskiego i Józefa Jerzmanowskiego: okolica podkarpacka: obwód sądecki*, Warszawa 1850, s. 2.
- ¹⁵ J. Frycz, op. cit., s. 88–95.
- ¹⁶ J. Pruszyński, op. cit., s. 63–71.
- ¹⁷ J. Wojciechowski, *Historia powstania i rozwoju organizacji opieki państwowej*, s. 5–6.
- ¹⁸ P. Dettloff, *Odbudowa i restauracja zabytków architektury w Polsce w latach 1918–1939. Teoria i praktyka*, Kraków 2006, s. 25–40.
- ¹⁹ M. Goszyła, *Przemiany idei i metod konserwatorskich w latach 1863–2003*, Rzeszów 2006, s. 13.
- ²⁰ K. Broński, *Ochrona dziedzictwa kulturowego w polityce galicyjskich władz autonomicznych. Zarys problematyki*, „Zeszyty Na-

- ukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie” 2009, nr 803, s. 64.
- ²¹ M. Gosztyła, op. cit., s. 41.
- ²² K. Broński, op. cit., 63–64.
- ²³ J. Frycz, op. cit., s. 88–95.
- ²⁴ Ibidem.
- ²⁵ M. Gosztyła, op. cit., s. 41–42.
- ²⁶ K. Broński, op. cit., s. 64–76.
- ²⁷ W. Demetrykiewicz, *Opieka prawna w Austrii dla zabytków sztuki i pomników historycznych ze szczególnym uwzględnieniem stosunków Galicyjskich*, Kraków 1885, s. 13–29.
- ²⁸ P. Dobosz, A. Gaczoł, 80. rocznica utworzenia Krajowego Urzędu Konserwatorskiego w Krakowie, „Ochrona Zabytków” 1994, nr 47/3–4 (186–187), s. 327–328.
- ²⁹ W. Demetrykiewicz, op. cit., s. 21–23.
- ³⁰ Ibidem, s. 24–26.
- ³¹ K. Broński, op. cit., s. 65–66.
- ³² J. Łepkowski, op. cit., s. 1–2.
- ³³ F. Kopera, *Ze wspomnień konserwatora*, „Ochrona Zabytków” 1949, nr 2/2 (6), s. 84–85.
- ³⁴ W. Demetrykiewicz, *Finansowanie galicyjskich pomników historycznych*, Kraków 1886, s. 4–10.
- ³⁵ Idem, *Opieka prawna w Austrii dla zabytków sztuki i pomników historycznych*, op. cit., s. 25.
- ³⁶ *Rocznik statystyki Galicji*, R. I, Lwów 1886, s. 273.
- ³⁷ L. Sobol, *Zarys głównych kierunków działań Grona Konserwatorów Galicji Zachodniej z lat 1888–1905*, „Wiadomości Konserwatorskie” 2008, nr 24, s. 96.
- ³⁸ B. Rymaszewski, op. cit., s. 14–30.
- ³⁹ *Teka Konserwatorska*, Lwów 1892, s. 148–149.
- ⁴⁰ J. Lewicki, *Inwentaryzacja zabytków w okresie dwudziestolecia międzywojennego*, „Ochrona Zabytków” 1999, nr 52/4 (207), s. 381–382.
- ⁴¹ L. Sobol, op. cit., s. 98–101.
- ⁴² J. Wojciechowski, *Co zrobiono w zakresie ochrony i konserwacji zabytków w Polsce w latach 1919–1929*, Kraków 1931, s. 3–11; *Teka Grona Konserwatorów*, Kraków 1911, s. 267–315.
- ⁴³ M. Gosztyła, op. cit., s. 55.
- ⁴⁴ Ibidem, s. 51–58.
- ⁴⁵ S. Tomkowicz, *Inwentaryzacja zabytków Galicji Zachodniej*, „Teka Grona Konserwatorów Galicji Zachodniej” 1900, t. 1, s. 95–319.
- ⁴⁶ J. Szablowski, *Dzieje inwentaryzacji zabytków sztuki w Polsce: w dwudziestą rocznicę Centralnego Biura Inwentaryzacji Zabytków Sztuki*, „Ochrona Zabytków” 1949, nr 2/2 (6), s. 77.
- ⁴⁷ F. Kopera, op. cit., s. 85–86.
- ⁴⁸ W. Kozicki, *W obronie kościołów i cerkwi drewnianych*, Lwów 1913, s. 3–17.
- ⁴⁹ *Sprawozdanie Wydziału Krajowego w Przedmiocie Organizacji Krajowej Rady Konserwatorskiej z 25 lipca 1913*, passim.
- ⁵⁰ J. Muczowski, op. cit., s. 1–13.
- ⁵¹ J. Kuca, *W oblężonej twierdzy Przemysł (1914/1915) – w świetle wspomnień i dzienników*, „Czasopismo Instytutu Historii Uniwersytetu Rzeszowskiego. Galicja. Studia i Materiały” 2018, nr 4, s. 158–173; J. Wojciechowski, *Co zrobiono w zakresie ochrony i konserwacji zabytków*, s. 5–9.
- ⁵² T. Szydłowski, *Ruiny Polski*, Lwów 1919, s. 11.
- ⁵³ Ibidem, s. 12.
- ⁵⁴ Ibidem, s. 192.

Streszczenie

Świadomość potencjału wynikającego z nierzadko wiekowiej historii czyniącej obiekt zabytkowy niemym świadkiem minionych wydarzeń wygenerowała potrzebę regulacji zasad dotyczących zagadnienia konserwacji. Podstawą zrozumienia aktualnego systemu ochrony zabytków i fundamentów funkcjonowania instytucji z tym związanych jest dorobek przeszłości i wszystkie czynniki mające wpływ na jego rozwój. Artykuł w sposób chronologiczny prezentuje proces kształtowania się konserwatorstwa w Galicji. Działalność pojedynczych osób, a następnie organizacji wywodzących się z tego terenu stała się podstawą wypracowania prawnego systemu opieki nad zabytkami. Głównym celem podjętych badań było przedstawienie oraz analiza złożonego i wielowątkowego zagadnienia dotyczącego zasad i metod konserwatorskich ukształtowanych w południowo-wschodniej Polsce.

Abstract

Awareness of the potential arising from a structure's history that is often many centuries long and that makes the structure a silent witness to past events, has generated a need to regulate the principles of conservation. It is the work of the past that forms the basis for understanding the current monument protection system and the foundation of the operation of its associated institutions together with the sum of factors that affected its development. This paper chronologically presents the general process of the evolution of conservation in Galicia together with the associated subject matter. The work of individuals and later organizations active in the region became the seed for formulating a legal system of monument preservation. The main goal of this study was to present and analyze the complex and multi-threaded issue of conservation methods and principles that were shaped in south-eastern Poland.